

تمبرهای بلوک یادگاری در ایران از ابتدا تا دوره معاصر

علی اصغر شیرازی^۱، امیر کسری گلرنگ^۲

تاریخ دریافت: ۹۱/۶/۱۴

تاریخ تصویب: ۹۲/۳/۲۰

چکیده

تمبر به منزله سفیری کوچک، وظیفه انتقال فرهنگ کشورها را به اقاصا نقاط جهان به عهده دارد. در همه جای دنیا تمبرهای بسیاری با مقاصد گوناگون چاپ و منتشر می‌شود. تمبرهای بلوک یادگاری گروهی از تمبرهای پستی هستند که در یک ورق قرار گرفته، از زمان چاپ متصل می‌باشند. این تمبرها جزء گونه‌ای ویژه‌اند که وظیفه یادمان کردن یادبودها را برعهده دارند. از سوی دیگر، انتشار مجدد و رو به گسترش این تمبرها، بخشی از هنر گرافیک و تصویرسازی کشورمان را نشان می‌دهد.

این مقاله ضمن تعریف بلوک یادگاری و تاریخچه و اهمیت انتشار آن در دوران معاصر، بلوک‌های یادگاری ایران را از ابتدا تا سال ۱۳۸۹، معرفی کرده و به طبقه‌بندی موضوعی آن‌ها پرداخته است. همچنین جنبه‌های تصویری و ویژگی‌های فنی این دسته از تمبرها بررسی شده، به برخی از اشکالات آن‌ها اشاره می‌شود. روش تحقیق در این مقاله، توصیفی-تحلیلی و روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

کلید واژه‌ها: ایران، بلوک یادگاری، تصویرسازی، تمبر، گرافیک.

مقدمه

می‌گیرد و در بیشتر موارد، مرسولات با پرداخت هزینه در ادارات پست ماشینی (پرفراژ) شده و دیگر نیازی به چسباندن تمبر پستی نیست. این موارد باعث رواج تمبرهای یادبودی و گسترش آن‌ها می‌شود.

رواج دوباره بلوک یادگاری در سال ۱۳۸۱ در ایران هم با مینیاتورسیت بزرگداشت سال عزت و افتخار حسینی (تصویر ۹) اتفاق افتاد. به غیر از عمومی‌تر شدن فناوری ارتباطات، حضور و شرکت تمبرهای ایران در نمایشگاه‌های تمبر در کشورهای مختلف (مثل نمایشگاه تمبر بلژیک در سال ۱۳۸۰ که اولین حضور ایران بود) و همچنین نشر تمبرهای مشترک با دیگر کشورها را می‌توان دلیلی بر اهمیت این نوع از تمبرها و انتشار دوباره آن توسط شرکت پست ایران در قالب تمبرهای بلوک یادگاری دانست.

انتشار تمبر در دوره قاجار شروع شد؛ اما بلوک‌های یادگاری نخستین بار در زمان پهلوی اول به چاپ رسید. از چاپ اولین بلوک چهارتایی در حدود هفتاد و سه سال می‌گذرد. این بلوک در کشور هلند به چاپ رسید و در آن تصویر رضا پهلوی اول با ارزش بیست ریال منتشر شد. از تاریخ ۱۳۱۶ هـ که این بلوک به چاپ رسید، تا کنون، بیش از بیست و چهار عدد بلوک یادگاری به چاپ رسیده و منتشر شده است. با توجه به نوع کاربرد آن‌ها، این دسته تمبرها کمتر برای مرسولات پستی استفاده می‌شود و برای ارسال مرسولات پستی از دیگر تمبرها بهره‌برداری می‌شود. با رواج گسترده فناوری‌های ارتباطی (مانند اینترنت و تلفن‌های همراه) در اقاصا نقاط دنیا، بخشی از کاربری پست و در پی آن، تمبرهای پستی کم‌رنگ می‌شود. پست الکترونیکی^۱ در انتقال نامه‌های شخصی و شرکتی سهم بزرگی را به عهده

۱. استادیار دانشکده هنر دانشگاه شاهد a-shirazi41@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد تصویرسازی دانشکده هنر دانشگاه شاهد amirkasra.golrang@gmail.com

هدف از این مقاله، بررسی سیر تحول تمبرهای بلوک یادگاری ایران از سال ۱۳۱۶ تا ۱۳۸۹ است. این بررسی‌ها شامل بررسی موضوعی، ویژگی‌های تصویری و بصری و فنی تمبرها در دو دسته تمبرهای دوره پهلوی و دوره انقلاب اسلامی است. همچنین برآنیم به سؤال‌های زیر پاسخ بدهیم:

۱. موضوعات تمبرهای بلوک یادگاری ایران کدامند؟
  ۲. ویژگی‌های گرافیک (طراحی، نوع تصویرسازی) و چاپ آن‌ها کدامند؟
  ۳. اشکالات تمبرهای بلوک یادگاری کدامند؟
- روش تحقیق در این مقاله به صورت توصیفی-تحلیلی است. ابتدا بلوکهای تمبر یادگاری (با توجه به ترتیب تاریخ چاپ آن‌ها) توصیف شده است. سپس علاوه بر بررسی موضوعی تمبرها، به ویژگی‌های فنی و تصویری‌شان پرداخته شده و نتایج این بررسی‌ها در قالب دو جدول عرضه می‌شود. تعداد تمبرهای مورد بررسی ۲۴ قطعه است که تمام تمبرهای یادگاری چاپ شده از سال ۱۳۱۶ تا ۱۳۸۹ را شامل می‌شود.

۱. تعریف بلوک یادگاری^۱

«ورق‌هایی هستند که یک، دو، بلوک چهارتایی یا یک سری تمبری به همراه حاشیه زیادی را شامل می‌شود، که اغلب با نوشته‌ای خاص یا نقوش، تزئین شده و به عنوان «یادمانی بر آن تمبر یادبودی»^۲ صادر می‌شود و غالباً با قیمت بالاتری به نسبت ارزش اسمی تمبر فروخته می‌شوند» (Mackay, 1992: p.156).
 «تعداد تمبرها بر روی بلوک از یک تمبر تا بیست و پنج تمبر متغیر است. تمبرها بر روی این برگ می‌تواند به صورت معمول دنداندار یا بدون دندان باشد» (Gibbson, 2006: p.xi). این گونه تمبرها با حاشیه یا درون آن می‌تواند برای پست مرسولات استفاده شود؛ اما کاربردشان بیشتر نگهداری در مجموعه‌ها و استفاده در نمایشگاه‌های تمبر برای رقابت‌های بین‌المللی است.

۲. تاریخچه بلوک یادگاری

«طلایه‌دار بلوک یادگاری، سری تمبر رسمی‌ای است که توسط اتیوپی در ۱۸۹۴ صادر شده و غالباً به‌عنوان اولین

این‌گونه تمبر در جهان از زمانی که تمبرها در بلوک چهارتایی صادر شدند، مورد ادعا بوده است» (Mackay, 1992: p.156). از آنجا که این تمبرها هرگز برای فروش گذاشته نشدند، می‌توان آن‌ها را به عنوان نمونه آزمایشی طبقه‌بندی کرد.

اما می‌شود گفت که اولین بلوک یادگاری حقیقی را کشور لوگزامبورگ در سوم ژانویه ۱۹۲۳ م صادر کرد.

«چاپ ویژه‌ای بود از تمبر رسمی جدید ده فرانکی، که تمبرهای آن با رنگ سبز به جای رنگ سیاه ارائه شده بودند و در اندازه‌های متغیر ۷۸×۵۹ میلی‌متر تا ۷۹×۶۱ میلی‌متر به عنوان تمبری مجزا تولید شدند. موضوع آن‌ها یادمان تولد شاهزاده الیزابت (شاهزاده انگلستان) بود و به این عنوان به فروش رسیدند. تمبر رسمی آن تا ماه مارچ همان سال در شکل ورق‌های سنتی و با رنگ و مقیاس‌های متفاوت دنداندار به فروش نرسید» (Scott, 1995: p.45).

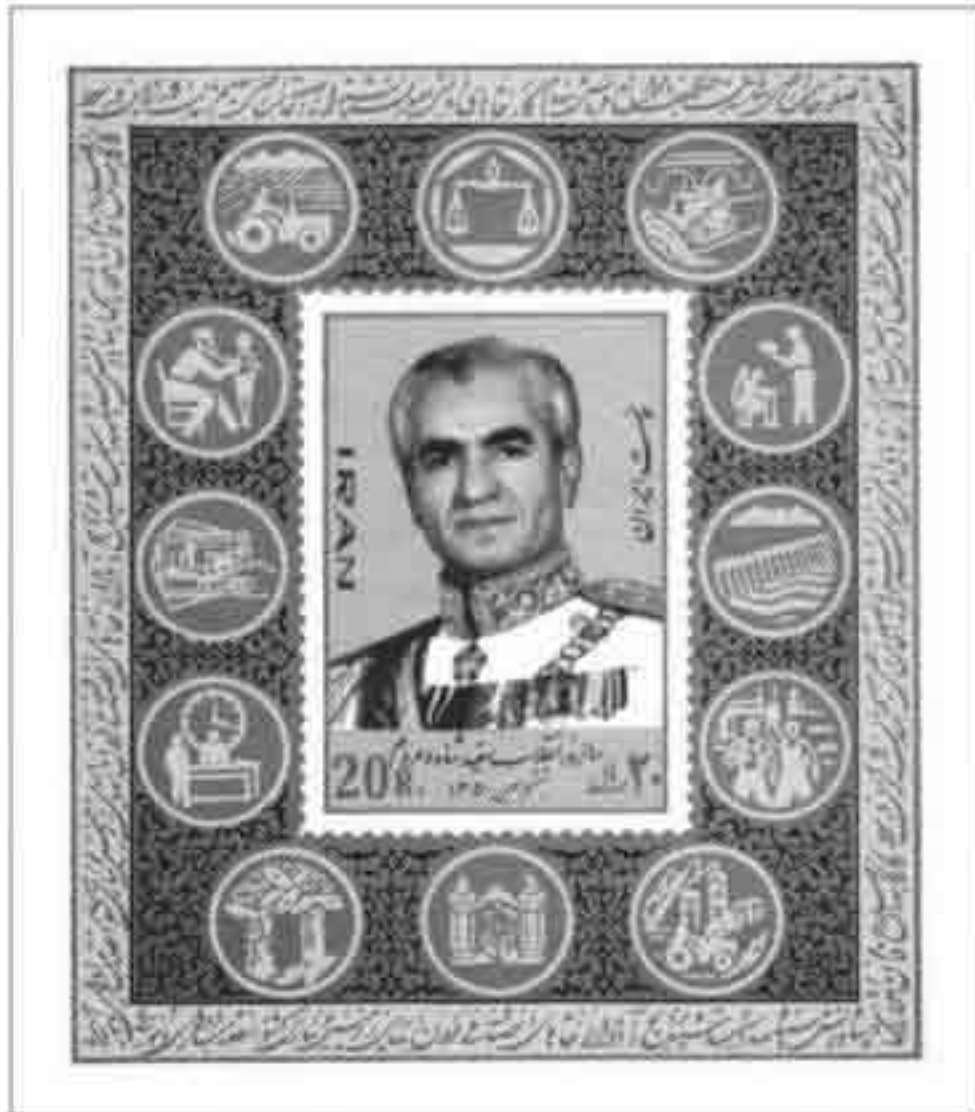
اگرچه لوگزامبورگ تا سال ۱۹۳۷ م بلوک یادگاری دیگری صادر نکرد، شیوه‌ای را متداول نمود که به سرعت انتشار یافت و در بین دو جنگ جهانی به چنان تناسباتی رسید «که استنلی گینز^۳ در ۱۹۳۷ م اعلام کرد که بریتانیایی‌ها دیگر در کاتالوگ‌هایشان بلوک یادگاری را فهرست نمی‌کنند. سی سال بعد، به هر صورت گینز مجبور شد در برابر درخواست‌های عمومی کوتاه بیاید و فهرست کردن آن‌ها را دوباره رواج داد.» (Mackay, 1992: p.157).
 از آن پس کاتالوگ‌های ویژه‌ای به بلوک‌های یادگاری اختصاص پیدا کرد. بعد از لوگزامبورگ، «بلژیک در ۱۹۲۴ م یک بلوک از چهار تمبر پنج فرانکی با رنگ قرمز-قهوه‌ای به جای بنفش تیره که مرسوم بود، در یک بلوک یادگاری به عنوان یادمانی از نمایشگاه فیلاتلیک بروکسل صادر کرد» (Ibid, p.156). در پی آن، تنوع به چند روش به طراحی‌ها اضافه شد؛ روش‌هایی که هر ورق را از دیگر ورق‌های صادرشده متمایز می‌کرد.

الف. رنگ‌های گوناگون؛

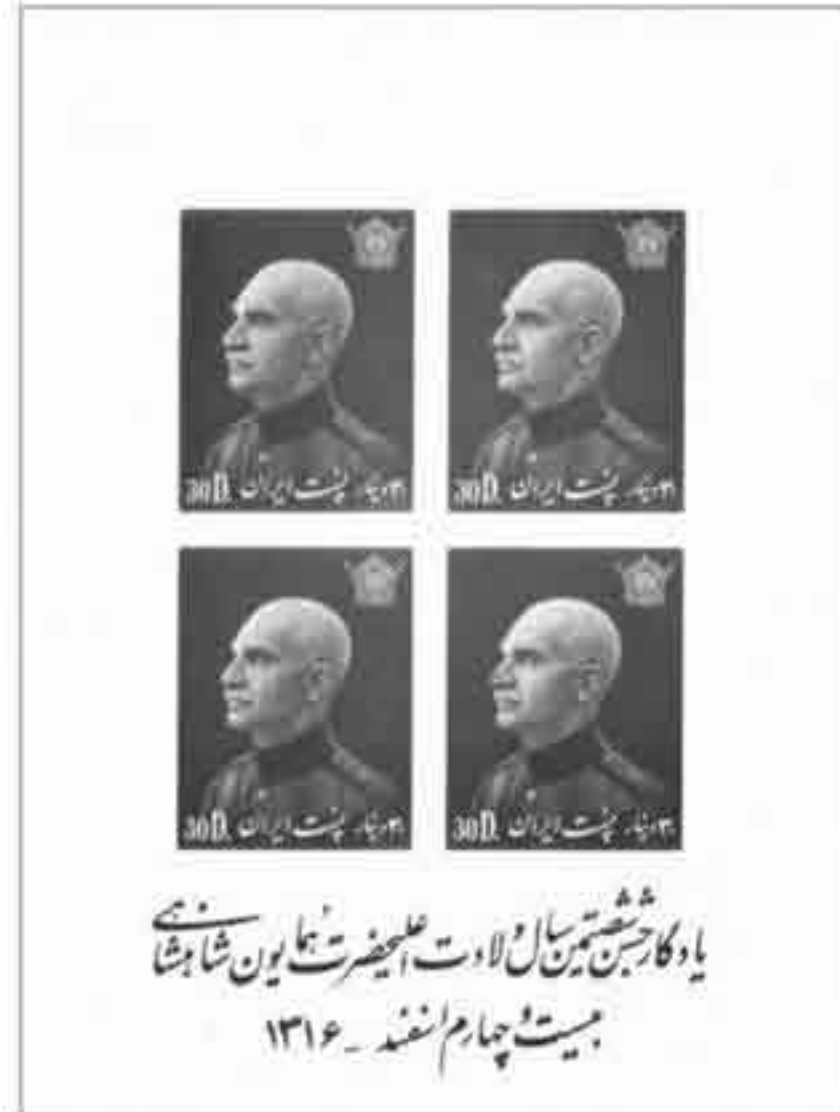
ب. دندانها- که اغلب بدون دندان یا با عکس دندان صادر می‌شدند؛

ج. رنگ شدن دندانها، با حاشیه سفید در اطراف هر تمبر.

تصویر ۲: سالروز انقلاب سفید (۱۳۵۰ ش؛ ۸۰×۹۴ م م)

تصویر ۱: شصتمین سال تولد رضا شاه پهلوی (۸۷×۹۷ م م؛ ۱۳۱۶ ش)

چهارتایی با چاپ بسیار خوب و در ده رنگ و ارزش عرضه شده است. «تمبرهای یک و دو ریال این سری فقط در مقابل ارز خارجی به فروش رسید، از این جهت در پست ابتدا مصرف نشد ولی در سال‌های بعد فروش این دو رقم تمبر برای عموم آزاد شد و به ریال فروخته شد. در باجه‌های پستی به وسیله افراد ابطال شد ولی مهرخورده آن‌ها نسبتاً کمیاب است» (نوبین فرح بخش، ۱۳۸۹: ص ۱۰۳).

روند صدور بلوک یادگاری‌های ایران قبل از انقلاب اسلامی و از سال ۱۳۵۰ آغاز می‌شود. در تاریخ ششم بهمن آن سال، بلوک یادگاری‌ای با عنوان سالروز انقلاب سفید با همان مناسبت به چاپ رسید. این شیوه، یعنی چاپ تمبر با موضوع انقلاب سفید (تصویر ۲) در سال‌های بعد به شیوه‌ای دنباله‌دار تبدیل شد. این بلوک یادگاری تک تمبر، تصویر صورت محمدرضا شاه را با چاپ رنگی در مرکز آورده و دوازده قانون اصلاحات ارزی را به صورت نمادین در دایره‌هایی در اطراف آن چیده است.

در سال ۱۳۵۱ ش، بلوک یادگاری دیگری شامل شش تمبر جهت یادبود بیستمین دوره بازی‌های المپیک مونیخ ۱۹۷۲ صادر می‌شود که نمونه ورزشی بلوک یادگاری ایران است (تصویر ۳). شیوه تصویرگری مجموعه این بلوک برخی ویژگی‌های نگارگری را دارد: دارای طراحی ساده با دورگیری خطی، و پس‌زمینه‌ای ساده و تک رنگ است. این بلوک تصاویر شش ورزش باستانی ایران (تیر و کمان، تیر و کمان روی اسب، شطرنج، کشتی، چوگان و

سپس در ۱۵ سپتامبر ۱۹۳۷ م، بلژیک بلوک یادگاری‌ای صادر کرد که در آن تمبرها و قیمت‌های مختلف در یک برگ در کنار هم ترکیب شده بودند و «در آن چهار تمبر را با سهم درآمدی که برای صندوق موسیقی ملکه الیزابت بود، ارائه می‌کرد» (Ibid, p.158). حاشیه این گونه تمبرها سفید بود؛ تا سال ۱۹۶۰ م که رژیم اشغالگر قدس طراحی را وارد حاشیه تمبر بلوک یادگاری کرد.

از نمونه‌های ویژه این تمبرها...

«می‌توان به بلوک یادگاری‌ای اشاره کرد که توسط جمهوری دموکراتیک آلمان در ۱۹۶۴ م برای جشن پانزدهمین سالگرد جمهوریت صادر شد. این تمبر که بزرگ‌ترین بلوک یادگاری در جهان محسوب می‌شود، پانزده تمبر مختلف بدون دندان را در برداشت که بر روی طرح نقشه کشور قرار گرفته بود و در اندازه ۲۱۰×۲۸۵ میلی‌متر صادر شد» (Ibid, p.159).

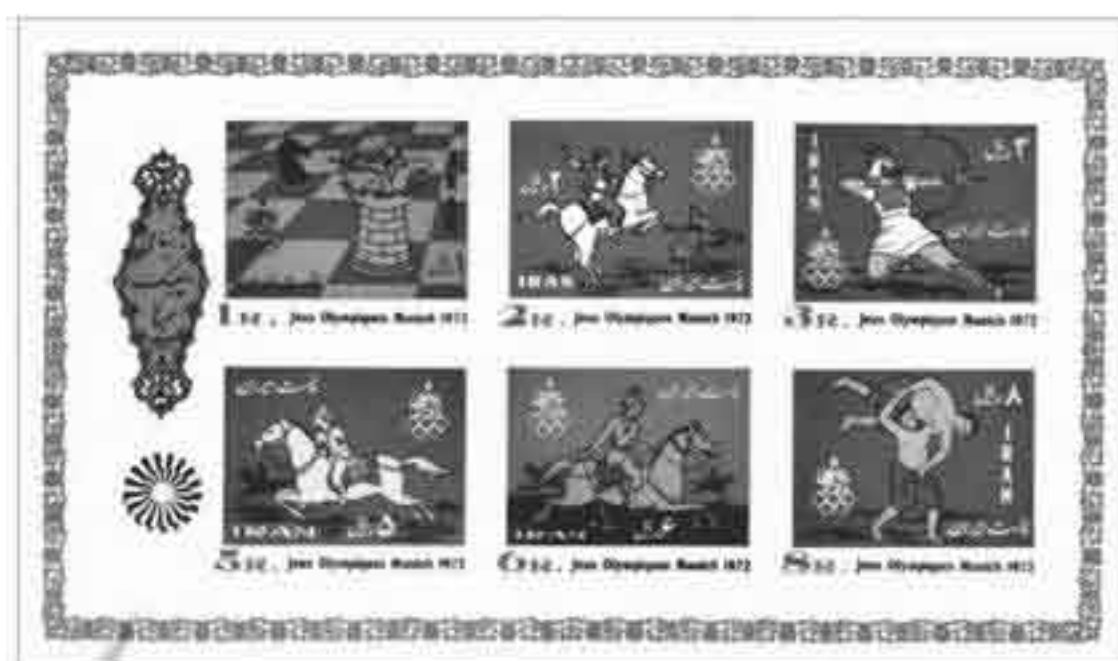
۳. معرفی و بررسی بلوک یادگاری‌های ایران

۳-۱. بررسی بلوک یادگاری‌های ایران در دوره

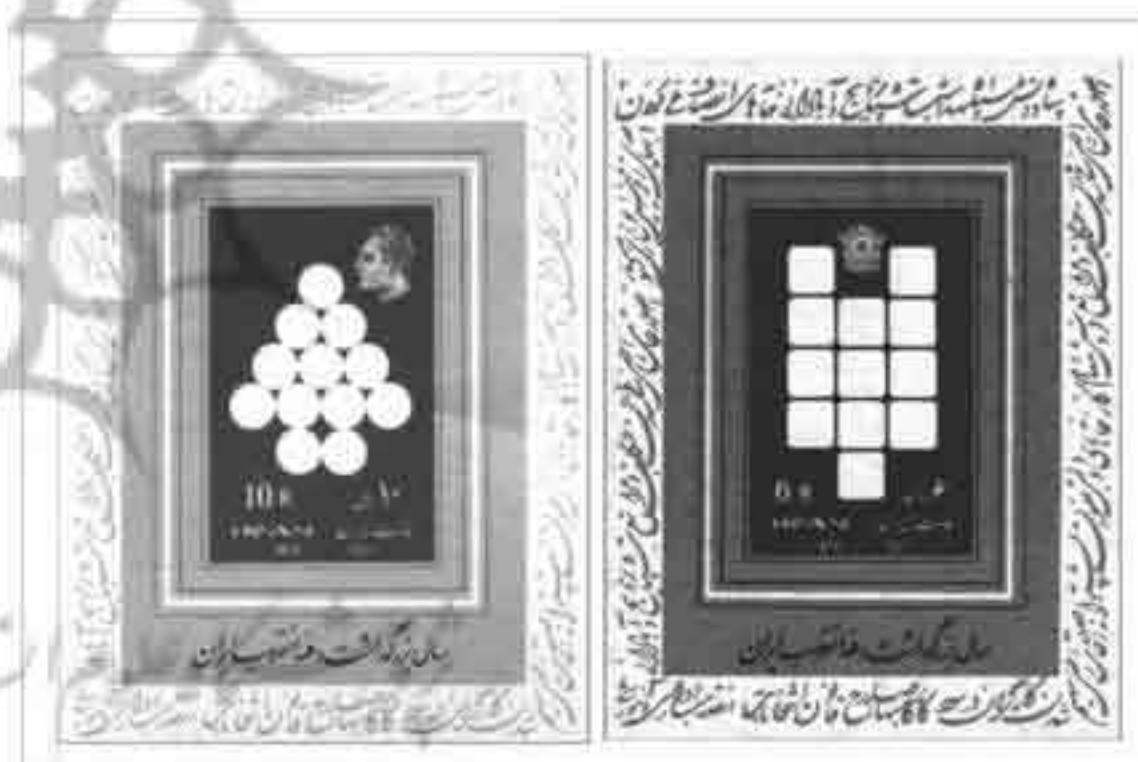
پهلوی: اولین بلوک یادگاری ایران را می‌توان تمبر ۲۴ اسفند ۱۳۱۶ ش، با عنوان «شصتمین سال تولد رضا شاه پهلوی» دانست که در چاپخانه انشده هلند در دو نوع دنداندار و بی‌دندان به چاپ رسید (تصویر ۱). نوع بی‌دندان آن که متناسب با بلوک یادگاری است، به صورت بلوک

سوارکاری) را نمایش می‌دهند؛ اما مخاطب را بیشتر به موضوعات حماسی رهنمون می‌کند تا ورزش. همچنین به نظر می‌رسد بین طرح و نقش سنتی ایران و هنر گرافیک هماهنگی چشم‌نوازی ایجاد نشده است. بلوک بعدی در همان سال ۱۳۵۱ ش برای نهمین سالگرد انقلاب سفید در دو بلوک یادگاری تک تمبر، به چاپ رسید و توزیع شد (تصویر ۴).

تصویر ۳: بیستین دوره بازی‌های المپیک مونیخ (۱۳۵۱ ش؛ ۱۰۶×۱۷۷ م م)

تصویر ۴: انقلاب سفید (۹) (۱۳۵۱ ش؛ ۷۲×۹۲ م م)

تصویر ۵: انقلاب سفید (۱۰) (۱۳۵۲ ش؛ ۹۲×۷۲ م م)

ویژگی‌های طراحی و تصویری این دو تمبر آن‌ها را جزو تمبرهای یادبودی منحصر به فرد آن دوره و ایران قرار می‌دهد.

استفاده از نشانه‌های کنایه‌ای (مانند دوازده فرم هندسی که در کنار یکدیگر بازی شکلی چشم‌نوازی ایجاد کرده است)، استفاده خوب از رنگ‌های زرشکی، نیلی، نقره‌ای و طلایی (که می‌توان آن‌ها را نمادهای سلطنت دانست)، کادربندی نقره‌ای و طلایی (که یادآور جدول کشتی در نگارگری ایرانی است) و به کارگیری خط شکسته نستعلیق، از ویژگی‌های این دو قطعه تمبر است.

در تمبر نقره‌ای، دوازده دایره - که نماد دوازده قانون اصلاحات است - شکلی فلش‌گونه به سمت بالا را نشان می‌دهند که صعود و ترقی نظام را تداعی می‌کند. زمینه زرشکی و کادر نقره‌ای به همراه نیمرخ محمدرضا پهلوی، تأکیدی بر سلطنت و نظام سیاسی آن دوره است.

در تمبر طلایی نیز همان مشخصات سیاسی مانند رنگ نیلی و طلایی و همچنین دیهیم سلطنت نمایان‌کننده سیاست غالب است. اینجا دوازده مربع، دوازده قانون انقلاب سفید شاه را نمایش می‌دهند که چینی‌ها آن‌ها حرکت را القا می‌کند. نوشته‌های شکسته نستعلیق در حاشیه‌های این دو بلوک یادگاری، موارد مفاد انقلاب سفید است که بیشتر حکم تزئینات را دارند و به نظر می‌رسد طراح به طور زیرکانه، نوشته و تزئین را در هم آمیخته است تا ترکیبی منسجم و مورد قبول را به وجود آورد.

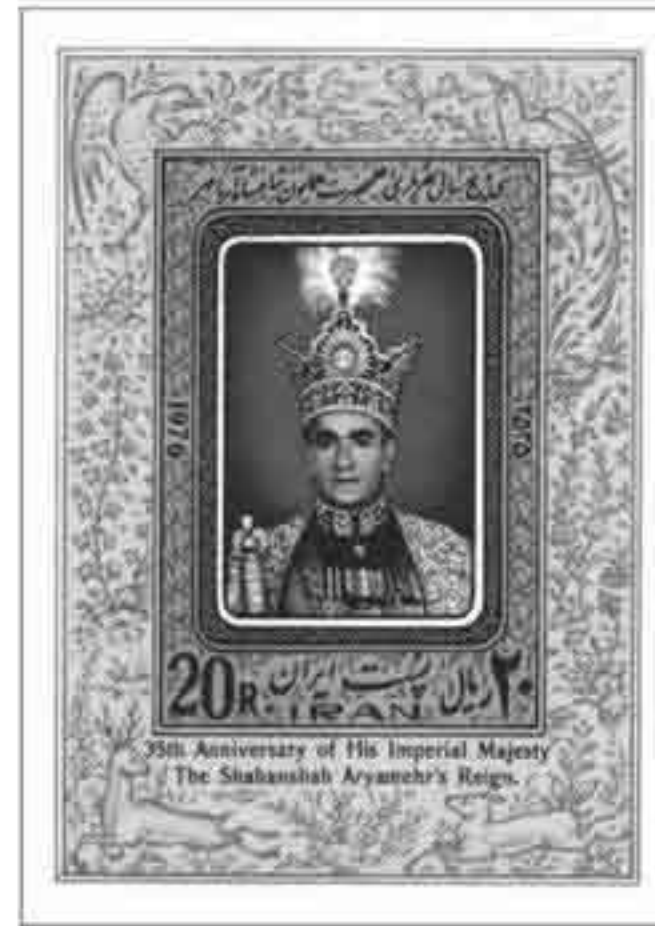
در این دو تمبر، ابعاد و اصول مهم هنر گرافیک و ویژگی‌های فنی طراحی تمبر به کار گرفته شده است؛ ویژگی‌هایی مانند: نمایندگی حکومت، ساده‌سازی بصری، استفاده مناسب از رنگ، استفاده از ایهام و استعاره، و استفاده از اصول هنر سنتی ایرانی (جدول کشتی و خوشنویسی).

در سال ۱۳۵۲ ش نیز دهمین سال روز انقلاب سفید با طراحی‌ای اسکناس‌گونه صادر می‌شود (تصویر ۵). این تمبر پس‌زمینه‌ای بسیار شلوغ - که با نقوش اسلیمی پر شده است - و دوازده مربع برای قوانین انقلاب سفید دارد که با طراحی سمبلیک در آن جا گرفته و ورق را شلوغ‌تر از قبل کرده است.

تصویر ۶: هفتمین دوره بازی‌های آسیایی (سری چهارم)
(ش: ۱۳۵۲؛ م: ۲۴×۹۵ م)

تصویر ۷: سی و پنجمین سال
سلطنت محمدرضا پهلوی
(ش: ۱۳۵۵؛ م: ۱۰۰×۷۵ م)

تصویر ۸: نهمین سالگرد
پیروزی انقلاب اسلامی ایران
(ش: ۱۳۶۶؛ م: ۲۰×۱۶۰ م)

۲-۳. بررسی بلوک یادگاری‌های ایران در دوره انقلاب اسلامی: در ابتدای انقلاب اسلامی، طراحی بلوک یادگاری‌ها متوقف می‌شود. شاید به این دلیل که موضوعات غالب این گونه تمبرها در دوره قبل، موضوعات سلطنتی و سیاسی بوده است. اما در سال ۱۳۶۶ ش، با وقفه‌ای یازده‌ساله، اولین بلوک یادگاری جمهوری اسلامی ایران و هشتمین این گونه تمبر، در ایران صادر شد (تصویر ۸). این بلوک یادگاری با شانزده تمبر، بزرگ‌ترین نمونه ایرانی محسوب می‌شود که برای سالروز ۲۲ بهمن انتشار یافت و تمام تمبرهای ۲۲ بهمن در سال‌های گذشته، به علاوه تمبر همین دوره (یعنی دوره نهم) را شامل می‌شود. تنها اشتراک تمبرهای این بلوک موضوع و اندازه و شکل عمودی آنهاست. توضیح اینکه هر تمبر ماهیتی مستقل دارد و پس‌زمینه تنها با قاب کردن آنها انسجام یافته است. از سال ۱۳۶۶ تا ۱۳۸۱ ش که دومین تمبر یادگاری در ایران منتشر شد، پانزده سال گذشت. این بلوک یادگاری جمهوری اسلامی که نهمین بلوک یادگاری ایران است، در تاریخ ششم مرداد ۱۳۸۱ ش صادر شد (تصویر ۹). عنوان این تمبر - که تک‌تمبری است بدون دندان و «عصر عاشورا»، اثر محمود فرشچیان را نمایش می‌دهد - «بزرگداشت سال عزت و افتخار حسینی» است. به دلیل مشهور بودن موضوع این تمبر، طراح آن کادربندی دیگری را انجام نمی‌دهد و با اضافه کردن نوشته‌های

سال ۱۳۵۳ ش. فقط یک بلوک یادگاری را دربر دارد؛ بلوکی که دو برگ تک‌تمبر برای هفتمین دوره بازی‌های آسیایی را شامل می‌شود (تصویر ۶). برپایی این بازی‌ها در تهران، آن رویداد را ویژه کرد و سبب اصلی چاپ این یادبودها بود. یکی از تمبرها، نشانه بازی‌های آسیایی را نمایش می‌دهد و در دیگری سایت و پلان مجموعه ورزشی آزادی عرضه شده است. چینش قرینه عناصر بصری در دو ورق، ویژگی خاصی به طرح‌ها داده است، و دو تمبری که در ورق‌ها هستند، به تنهایی هماهنگ‌تر و گیراتر دیده می‌شوند. بلوک یادگاری بعدی که هفتمین و آخرین بلوک یادگاری دوران پهلوی است، در سال ۱۳۵۵ ش و با عنوان «سی و پنجمین سال سلطنت محمدرضا پهلوی» به صورت تک‌تمبر صادر شد (تصویر ۷). طراحی این ورق از تمبر سالروز انقلاب سفید ۱۳۵۰ ش پیروی می‌کند و تفاوتش با آن، در موضوع است. بنابراین، این بلوک نیز همان تصویر مرکزی شاه با کادرهای حاشیه‌ای را دارد که این بار از تشعیر در آنها استفاده شده است. در این تمبر سعی شده است از ویژگی‌های هنر تصویری ایران (نگارگری) به نحو مطلوبی استفاده شود؛ ویژگی‌هایی مثل استفاده از رنگ طلایی، سبز و نیلی، تشعیر و خط نستعلیق. طراح و گرافیست سعی کرده است با توجه به ویژگی‌های نگارگری و به‌کارگیری آنها در این تمبر، شکوه و اقتدار سیاسی حکومت را در این بلوک یادگاری به‌نمایش درآورد.

مرتبط، ورق را به تمبر نزدیک می‌کند. طراح با وسط‌چین کردن نوشته‌ها زحمت زیادی را متحمل نشده است. از آن سال به بعد، پست جمهوری اسلامی ایران، صدور بلوک یادگاری‌ها را به طور تقریباً منظم در دستور کار خود قرار می‌دهد.

تصویر ۹: بزرگداشت سال عزت و افتخار حسینی (۱۳۸۱ ش؛ ۷۵×۱۰۰ م)

در سال ۱۳۸۲ ش، سه بلوک یادگاری با عناوین: «تمبر مشترک ایران - روسیه»، «زلزله بم» و «ماهی‌های زینتی آب شیرین» (در اسفند ۱۳۸۲ و برای نوروز سال ۱۳۸۳) به چاپ رسید. این تنها بلوک یادگاری ایران برای نوروز باستانی است که تا کنون صدور یافته است (تصویر ۱۰). این بلوک شش‌تایی با شیوه تکه‌چسبانی عکس در محیط دیجیتال طراحی شده است و شش ماهی تزئینی آب شیرین را در آکواریوم نمایش می‌دهد.

تصویر ۱۰: نوروز باستانی، ماهی‌های زینتی آب شیرین (۱۳۸۲ ش؛ ۱۶۰×۱۳۵ م)

این‌ها همان ماهی‌هایی هستند که در سفره عید نوروز در تنگ شیشه‌ای قرار می‌گیرند. طراح هوشیارانه عناصر منفرداً زیبا و دوست‌داشتنی و همچنین مربوط به سنت نوروز را انتخاب کرده و به طور غیرمستقیم و کنایی به عنوان بلوک یادگاری اشاره می‌کند.

در بین تمبرهای ویژه نوروز، به جز بلوک یادگاری (تصویر ۱۰)، در چهار مورد از عناصر سفره هفت‌سین استفاده شده و باقی‌دربردارنده تصاویر گل‌ها و حیوانات است. این دومین موردی است که تصاویر ماهی‌های سفره عید نوروز را نمایش می‌دهد. بنابراین، طراح از سنت تمبرهای نوروز فراتر نرفته و با مراجعه به تصویر جانوران و همچنین به موضوع و سنت نوروز وفادار مانده است. در این بلوک به‌خوبی از اضافه‌گویی تصویری و نوشتاری پرهیز شده است و تنها عنوان فارسی و لاتین تمبر در بالای آن دیده می‌شود. نوشته‌ها به طور اصولی وسط‌چین، و دو سر نوشته‌ها با کناره پرفراژها تراز شده‌اند. در این تمبر نیز ایهام تصویری - موضوعی، قواعد هنر گرافیک، و ساده‌سازی به‌درستی مورد استفاده قرار گرفته است.

نمونه دیگر تمبر مشترک ایران - روسیه در ۱۸ شهریور سال ۱۳۸۲ ش به چاپ رسید. این تمبر، آغاز تمبرهای مشترک ایران یا سایر کشورها نیست؛ زیرا قبل از آن تمبرهای مشترک ایران - کره و ایران - بلژیک به چاپ رسیده بودند؛ ولی اولین همکاری دوجانبه ایران و کشور دیگر، همین بلوک یادگاری است (تصویر ۱۱). این بلوک الگویی برای بلوک یادگاری‌های چهارتایی دیگر است که در ادامه منشر می‌شوند. البته بلوک ماهی‌های زینتی آب شیرین نیز در سال‌های بعد الگوی بلوک یادگاری‌های شش‌تایی می‌شود. بدین صورت که بلوک‌های چهارتایی همگی افقی و قرینه، و با نوشته‌های وسط‌چین طراحی می‌شوند و همه شش‌تایی‌ها به همان صورت هستند ولی طراحی عمودی دارند. در این میان، بلوک «گره‌های اهلی ایرانی» (تصویر ۱۴) که شش‌تایی هستند به‌طور استثنایی افقی است.

بلوک یادگاری دیگر، بلوکی است با موضوع «زلزله بم» که در سالگرد زلزله بم در سال ۱۳۸۲ ش طراحی شده است. در این بلوک، از ویرایش و تکه‌چسبانی رایانه‌ای عکس‌های این حادثه و بلای طبیعی و خدمت‌رسانی مردم استفاده شده است (تصویر ۱۲).

ویژه به منظور مقابله با سیاست‌های مغرضانه غرب (به دلیل تغییر نام خلیج فارس به خلیج عربی در محافل بین‌المللی) صادر شد (تصویر ۱۶). به همین منظور، در هر تمبر به شکلی هوشمندانه، نقشه‌های مستند تاریخی سده‌های گذشته که در آن‌ها نام خلیج فارس ذکر شده، به کار رفته است. این بلوک به طور مستقیم نماینده موضوع است. بلوک «خلیج فارس» نیز مانند سایر بلوک‌های چهارتایی افقی است و از نظر ابعاد و اندازه، تعداد و شیوه تصویرسازی و پرفراژها با آن‌ها مشابه است.

تصویر ۱۱: تمبر مشترک ایران و روسیه (۱۳۸۲ ش؛ ۱۰۰×۱۳۰ م م)

تصویر ۱۲: زلزله بم (۱۳۸۲ ش؛ ۱۰۰×۱۳۵ م م)

تصویر ۱۳: نمایشگاه تمبر سنگاپور با موضوع سال میمون (۱۳۸۳ ش؛ ۱۰۰×۱۳۶ م م)

تصویر ۱۴: گربه‌های اهلی ایرانی (۱۳۸۳ ش؛ ۱۳۶×۱۶۷ م م)

در سال ۱۳۸۳ ش نیز سه بلوک یادگاری منتشر شد. «ماهی‌های زینتی آب شور» - که در خرداد آن سال به چاپ رسید - طرحی کاملاً شبیه به بلوک «ماهی‌های زینتی آب شیرین» دارد و تنها تفاوتش نوع ماهی‌ها و زمینه بلوک یادگاری است. چهاردهمین و پانزدهمین بلوک یادگاری در شهریور آن سال و با عنوان «نمایشگاه تمبر سنگاپور» (تصویر ۱۳) و گربه‌های اهلی ایران منتشر شد. تمبر ایران برای نمایشگاه سنگاپور، از بلوک یادگاری سنگاپور برگرفته شده است، با این تفاوت که نوشته‌ها در آن فارسی و به صورت بلوک یادگاری شش‌تایی است. در این بلوک عکس‌های شش گربه اهلی ایران به صورت نشسته و با پس‌زمینه آسمان به نمایش درآمده است (تصویر ۱۴). تقریباً تمامی گربه‌های نشسته، تصویری از نقشه ایران را نمایش می‌دهند و به نظر می‌رسد، طراح با همین هدف تصاویر را انتخاب کرده است.

در فروردین ۱۳۸۴ ش، یک بلوک یادگاری با عنوان «نمایشگاه جهانی آی - چی ژاپن» صادر شد (تصویر ۱۵). در این تمبرها نمایی از تخت جمشید، بادگیرهای یزد و یک نمای جانبی از معماری ایرانی، به همراه منشور حقوق بشر ارائه شده و در پس‌زمینه آن نیز نقوش هندسی گچ‌بری ایرانی به کار رفته است. در این طرح، عناصر به گونه‌ای رها شده هستند؛ چراکه با پس‌زمینه پیوندی شکلی ایجاد نکرده‌اند. بافت پس‌زمینه که در تمبرها نیز منتشر شده، زمینه مجموعه بلوک را شلوغ کرده و به تصاویر آسیب رسانده است.

در سال ۱۳۸۵ ش، دو بلوک یادگاری: یکی با عنوان «خلیج فارس» و دیگری با عنوان «اصفهان - پایتخت فرهنگی جهان اسلام» منتشر شدند. بلوک «خلیج فارس» به طور

در بلوک یادگاری «اصفهان- پایتخت فرهنگی جهان اسلام»، از تصاویر بناهای مشهور اصفهان استفاده شده است. متأسفانه طراح گرافیک این بلوک با ترکیب بندی و رنگ، فضایی شلوغ و نامشخص به وجود آورده است (تصویر ۱۷). برای مثال، رنگ آبی آسمان بالای بناها با آبی پس‌زمینه و حاشیه ترکیب شده است؛ به همین دلیل بناهای عکاسی شده به خوبی دیده نمی‌شوند و یا با استفاده از قرینه‌سازی و تمرکز، یکنواختی و شلوغی به بیننده تحمیل شده است. این شلوغی با بافت‌های اسلیمی که کنتراست‌های متفاوتی دارند، فزونی یافته است. شلوغی بلوک بر نوشتارهای تمبرها تأثیر گذاشته و باعث ناخوانی آن‌ها نیز شده است. متأسفانه طراح به دلیل به‌کارگیری فرم بیضی، عکس‌های بناهای مشهور اصفهان را بسیار محدود و کوچک کرده است. این بلوک مشابه بلوک نمایشگاه جهانی آی-چی ژاپن در سال ۱۳۸۴ ش بوده، به نوعی از آن الگوبرداری شده است.

در سال ۱۳۸۶ ش، چهار بلوک یادگاری منتشر شد که بیشترین میزان چاپ این‌گونه تمبرها در یک سال است. در فروردین‌ماه: «یکصدمین سال مشروطیت در ایران»، در اردیبهشت‌ماه: «هفتمین نشست مجمع عمومی انجمن مجالس آسیایی برای صلح»، در آبان‌ماه: «سال پیامبر اعظم (ص)» و در آذرماه: «سالروز ورود آزادگان». در بلوک یادگاری «یکصدمین سال مشروطیت در ایران» (تصویر ۱۸)، شخصیت‌های مهم جنبش مشروطه تصویر شده‌اند و یکی از تمبرها عکسی از نمای داخلی مجلس شورای اسلامی را نشان می‌دهد که با فضای کلی بلوک سازگاری ندارد.

در سه تمبر بعدی این بلوک، تصاویر مشاهیر مجالس در دوره قاجار و پهلوی اول، با سردر مجلس دوره قاجاریه ترکیب شده‌اند. پس‌زمینه تمبرها بخش‌هایی از نمادهای ساختمان مجلس و افراد مختلف است که فضای شلوغی را ایجاد کرده.

موضوع بلوک یادگاری بعدی: «هفتمین نشست مجمع عمومی انجمن مجالس آسیایی برای صلح» است. در این تمبرها، نشان‌های این انجمن (تصویری گرافیکی از ترکیب کیوتر صلح و پرچم ایران)، و سردر مجلس ایران در دوره قاجاریه به تصویر درآمده است (تصویر ۱۹). این

تصویر ۱۵: نمایشگاه جهانی آی-چی ژاپن (۱۳۸۴ ش؛ ۱۰۰×۱۳۶ م)

تصویر ۱۶: خلیج فارس (۱۳۸۵ ش؛ ۱۰۰×۱۳۷ م)

تصویر ۱۷: اصفهان - پایتخت فرهنگی جهان اسلام

تصویر ۱۸: یکصدمین سال مشروطیت در ایران (۱۳۸۶ ش؛ ۱۰۰×۱۳۷ م)

تمبر به مناسبت یادبود برگزاری آن در ایران به چاپ رسیده و منتشر شده است. جالب است که تصاویر حاشیه، تقریباً همان تصاویر حاشیه بلوک «یکصدمین سالگرد مشروطیت» است. در این مجموعه، فقط تمبری که سردر مجلس را نشان می‌دهد، از نظر ترکیب و رنگ زیباست. زمینه سفید این بلوک، فضای تصویری مناسبی را که با موضوع هم تناسب دارد، فراهم کرده است. از سوی دیگر، رنگ سفید در کنتراست با حاشیه، انرژی بیشتری ایجاد می‌کند.

در بلوک «سالروز ورود آزادگان سرفراز» از عکس‌های ویرایش‌نشده مربوط به آن واقعه استفاده شده که ساده‌ترین طراحی ممکن است (تصویر ۲۱). عکس‌هایی احساسی و نمادین که به هیچ‌وجه بیننده را از تمبر بودن این شیء آگاه نمی‌کند. این بلوک نیز مانند بلوک‌های قبلی، ساختاری یکنواخت در چینش تصاویر دارد و نوآوری در آن دیده نمی‌شود.

تصویر ۲۰: سال پیامبر اعظم (ص) (۱۳۸۶ ش؛ ۱۳۶×۱۰۰ م م)

تصویر ۱۹: هفتمین نشست مجمع عمومی انجمن مجالس آسیایی برای صلح (۱۳۸۶ ش؛ ۱۳۶×۱۰۰ م م)

تصویر ۲۱: سالروز ورود آزادگان (۱۳۸۶ ش؛ ۱۳۶×۹۸ م م)

در همین سال، بلوک یادگاری دیگری در مقابله با تهاجم غرب علیه اسلام و پیامبر عظیم‌الشان اسلام (ص) به چاپ رسید. این بلوک یادگاری با موضوع «سال پیامبر اعظم (ص)» در پاسخ به نشر کاریکاتورهای از پیامبر اسلام انتشار یافت (تصویر ۲۰). این بلوک، تصاویری از نامه‌هایی را نشان می‌دهد که پیامبر در ابتدای حکومت اسلامی در مدینه برای نشر اسلام و دعوت دیگر ملت‌ها به ایران و روم و مصر فرستاد. تصاویری از بناهای مشهور کشورهای یادشده نیز در کنار نامه‌ها آمده است. این تمبرها حاوی پاسخی نرم و زیبا هستند و بر رسالت پیامبر اکرم (ص) در دعوت به خداپرستی و دین اسلام (و نه خشونت) تأکید دارند. رنگ آبی ملایم به این امر کمک کرده است. بخش‌هایی از نامه‌های منسوب به پیامبر (ص) در بالا و پایین بلوک و با حروف بسیار ریز آمده که خواندن را دشوار کرده و از نقایص آن است.

تصویر ۲۲: همکاری برای حفاظت از لاک‌پشت‌های دریایی (۱۳۸۸ ش؛ ۱۳۹×۱۰۱ م م)

نتیجه

بلوک‌های یادگاری از سال ۱۹۲۳ در لوگزامبورگ انتشار می‌یابند ولی کارایی آن‌ها در دهه‌های اخیر در سایر کشورها سرعت می‌گیرد. انتشار بلوک‌های یادگاری از سال ۱۳۱۶ ش در ایران آغاز می‌شود ولی چاپ گسترده آن از سال ۱۳۸۰ ش در ایران رواج می‌یابد. شاهد این امر تعداد بلوک یادگاری‌ها از هزاره دوم به بعد است، که در ایران بعد از سال ۲۰۰۰ م (۱۳۸۰ ش) ۱۶ برگ است.

تعداد بلوک یادگاری‌های ایران از ابتدا (۱۳۱۶ ش / ۱۹۳۸ م) تا آخر سال ۱۳۸۸ ش (فوریه ۲۰۰۹ م) ۲۴ عدد است. تعداد بلوک‌های یادگاری سیاسی انتشار یافته در ایران ۱۳ ورق است که هشت برگ آن به دوره جمهوری اسلامی (۵۴/۱۶٪) و مابقی به دوره پهلوی اول و دوم مربوط می‌شود. تعداد بلوک‌های یادگاری فرهنگی در ایران ۱۹ برگ (۷۹/۱٪) و تعداد بلوک‌های یادگاری اقلیمی ایران شش برگ (۲۵٪) است. پراکندگی بلوک یادگاری‌های ایران نشان می‌دهد که موضوعات سیاسی به تدریج جای خود را به موضوع‌های فرهنگی و اقلیمی داده است. همچنین در بررسی بلوک یادگاری‌ها، ویژگی‌های بصری و فنی زیر دیده می‌شود:

۱. ساختار بلوک‌ها افقی و عمده‌تاً به صورت تمبرهای چهارتایی است که در قاب سفید قرار دارند؛
۲. اکثر تمبرها دارای پرفراز داخلی هستند که به نوعی ساختار عمودی و افقی را تداعی می‌کند؛
۳. در اکثر تمبرها از خط نستعلیق بهره گرفته شده است؛
۴. در اکثر بلوک‌ها از عکس استفاده شده است. در بعضی از این عکس‌ها با رایانه اصلاحاتی ایجاد شده و از شیوه‌های رایج در تصویرسازی کمتر بهره گرفته شده است.

همچنین در بررسی بلوک‌های چاپ‌شده هفتاد و سه سال اخیر، اشکال‌هایی فنی وجود دارد که با رفع آن‌ها می‌توان به تمبرهای مناسب‌تری دست یافت. این اشکال‌ها به شرح زیر است:

۱. پرفراژهای بدون تنوع و یکنواخت؛
۲. ترکیب‌بندی‌های قرینه و متمرکز و یکنواخت؛
۳. پرگویی و ازدحام عناصر بصری؛
۴. عدم ساده‌سازی عناصر بصری؛

تصویر ۲۳: سنگرسازان بی‌سنگر (۱۳۸۸ ش؛ ۱۰۴×۱۳۵ م م)

در سال ۱۳۸۸ ش، دو بلوک یادگاری منتشر شد. بیست و سومین بلوک یادگاری در شهریور ۱۳۸۸ ش با عنوان «همکاری برای حفاظت از لاک‌پشت‌های دریایی»، و بیست و چهارمین بلوک یادگاری در مهرماه همان سال و با عنوان «سنگرسازان بی‌سنگر» صادر شد که آخرین بلوک یادگاری ایران تا سال ۱۳۸۹ ش است.

در بلوک «همکاری برای حفاظت از لاک‌پشت‌های دریایی»، به کاربردن تصاویر لاک‌پشت‌ها در هر تمبر کافی می‌نماید؛ ولی با تکرار آن‌ها در حاشیه، ترکیبی شلوغ به وجود آمده است که از زیبایی آن می‌کاهد (تصویر ۲۲). از طرف دیگر، پس‌زمینه کل ورق با حرکتی خام‌دستانه و با تقسیم‌رنگی، به دو قسمت تقریباً مساوی تفکیک شده است. به نظر می‌رسد هدف طراح گرافیست تصویر کردن دریا و ساحل بوده است؛ اما این کار بدون اینکه به تأثیر بصری آن - که تقسیم‌نازیبا و برهم‌زدن تعادل تصویر است - بیندیشد، انجام شده است. ساختار این بلوک نیز مانند بلوک‌های پیشین است.

در آخرین بلوک یادگاری سال ۱۳۸۸ ش، تصویر چهار شهید جهاد سازندگی و تصاویری از صحنه‌های مختلف جهادگران در زمان دفاع مقدس آورده شده است. در این برگ نیز ازدحام عناصر بصری در متن و حاشیه تمبرها (استفاده از حروف خط نستعلیق با عنوان سنگرسازان بی‌سنگر و تکرار آن‌ها و همچنین نقوش تزئینی هندسی در پس‌زمینه تمبرها)، باعث پرگویی و در نتیجه آزار بیننده می‌شود (تصویر ۲۳). ساختار این بلوک نیز مانند بلوک‌های پیشین است.

۵. تکراری بودن وسطچین کردن نوشته‌ها و ناخوانا بودن اکثر آن‌ها؛

۶. رنگ بندی محدود که بیشتر شامل آبی و قهوه‌ای و اکر است؛

۷. به کار نرفتن طراحان گرافیکست مسلط به امور فنی و چاپ در طراحی تمبر.

جدول ۱: آمار بلوک یادگاری‌های ایران از ۱۳۱۶ تا ۱۳۸۸ با موضوعات سیاسی، فرهنگی، اقلیمی

ردیف	سال	عنوان	موضوع	تعداد تمبرها	ابعاد به میلی متر
۱	۱۳۱۶	شصتین سال تولد رضاشاه پهلوی	سیاسی - تاریخی	۴	۸۷×۹۸
۲	۱۳۵۰	سالروز انقلاب سفید	سیاسی	۱	۸۰×۹۴
۳	۱۳۵۱	بیستین دوره بازی‌های المپیک مونیخ	فرهنگی - ورزشی	۶	۱۷۷×۱۰۶
۴	۱۳۵۱	انقلاب سفید (۹)	سیاسی	۲	۷۲×۹۲
۵	۱۳۵۲	انقلاب سفید (۱۰)	سیاسی	۱	۷۲×۹۲
۶	۱۳۵۳	هفتمین دوره بازی‌های آسیایی (سری چهارم)	فرهنگی - ورزشی	۲	۷۴×۹۵
۷	۱۳۵۵	سی و پنجمین سال سلطنت محمدرضا پهلوی	سیاسی	۱	۷۵×۱۰۰
۸	۱۳۶۶	نهمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران	سیاسی - تاریخی	۱۶	۱۶۰×۲۰۰
۹	۱۳۸۱	بزرگداشت سال عزت و افتخار حسینی	مذهبی	۱	۷۵×۱۰۰
۱۰		تمبر مشترک ایران و روسیه	اقلیمی - حیوانات	۴	۱۳۰×۱۰۰
۱۱	۱۳۸۲	زلزله بم	اجتماعی	۴	۱۳۵×۱۰۰
۱۲		نوروز باستانی، ماهی‌های زینتی آب شیرین	فرهنگی - اقلیمی	۶	۱۳۵×۱۶۰
۱۳		ماهی‌های زینتی آب شور	اقلیمی - حیوانات	۶	۱۳۵×۱۶۰
۱۴	۱۳۸۳	نمایشگاه تمبر سنگاپور (سال میمون)	اقلیمی - حیوانات	۴	۱۳۶×۱۰۰
۱۵		گره‌های اهلی ایرانی	اقلیمی - حیوانات	۶	۱۶۷×۱۳۶
۱۶	۱۳۸۴	نمایشگاه جهانی آی - چی ژاپن	فرهنگی	۴	۱۲۶×۱۰۰
۱۷	۱۳۸۵	خلیج فارس	اقلیمی - نقشه	۴	۱۳۷×۱۰۰
۱۸		اصفهان - پایتخت فرهنگی جهان اسلام	فرهنگی - هنری	۴	۱۳۶×۹۸
۱۹		یکصدمین سال مشروطیت در ایران	سیاسی - تاریخی	۴	۱۳۷×۱۰۰
۲۰	۱۳۸۶	هفتمین نشست مجمع عمومی انجمن مجالس آسیایی برای صلح	سیاسی - اجتماعی	۴	۱۳۶×۱۰۰
۲۱		سال پیامبر اعظم (ص)	مذهبی	۴	۱۳۶×۱۰۰
۲۲		سالروز ورود آزادگان	اجتماعی - فرهنگی - مشاهیر	۴	۱۳۶×۹۸
۲۳	۱۳۸۸	همکاری برای حفاظت از لاک پشت‌های دریایی	اقلیمی - حیوانات	۴	۱۳۹×۱۰۱
۲۴		سنگ‌سازان بی سنگر	فرهنگی - مشاهیر	۴	۱۳۵×۱۰۴

پی‌نوشت‌ها

۱. Email

۲. Miniature Sheet

۳. Commemorative Souvenir

۴. Stanley Gibbons

۵. انشد (Enschede) چاپخانه هلندی است که یوهان اینشید این زونین در شهر هارلم راه‌اندازی کرد. ویژگی تمبرهای این چاپخانه حاشیه‌های پهن اطراف بلوک‌هاست.

منابع

- افروز، سپهر، (۱۳۷۷)، **جهان تمبر**، مرکز آموزش پست، تهران.
- رادمنش، علی‌اکبر، (۱۳۶۴)، **تمبرشناسی**، مؤلف، تهران.
- نوین فرح‌بخش، فریدون، (۱۳۸۹)، **راهنمای تمبرهای ایران (قاجار، پهلوی، جمهوری اسلامی)**، ج ۹، نوین فرح‌بخش، تهران.
- هاجری، ضیاء‌الدین، (۱۳۷۵)، **تمبر جام جهان نما**، آوای روز، تهران.
- Gibbons, Stanley, (2006), **Great Britain Concise Stamp Catalogue**, Stanley Gibbons LTD, London and Ringwood.
- Kingsley, Rebecca, (1999), **Stamps**, Quantum Books Ltd, London.
- Mackay, James, (1992), **The Guinness Book of Stamps: Facts & Feats**, Second Edition, Canopy Books, New York.
- Scott, David, **European Stamp Design: A Semiotic Approach to Designing Message**, Academy Edition LTD, London.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی